

УДК 347.451

Олеся Єгоричева,

здобувач кафедри цивільного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПРОДАЖУ ТОВАРІВ НЕНАЛЕЖНОЇ ЯКОСТІ ЗА СПОЖИВЧИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

У статті автор висвітлює положення ЦК України та Закону України «Про захист прав споживачів», які визначають права споживача у разі придбання ним у роздрібній торговельній мережі товару неналежної якості, а також Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». Виявлені законодавчі суперечності та прогалини, що регулюють ці відносини, висловлені правові позиції щодо необхідності нагальних змін для підвищення гарантій захисту прав споживачів відповідно до вимог Конституції України.

Ключові слова: споживач, неналежна якість, дефектна продукція, відповідальність.

Кожен громадянин як учасник споживчих правовідносин має право на придбання товару належної якості. Більше того, держава відповідно до ст. 42 Конституції України захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. Забезпеченню реалізації прав споживачів сприяють спеціальні норми, які умовно можна об'єднати в інститут «споживчого права».

Складовою частиною інституту споживчого права є також норми, які визначають правові наслідки продажу споживачам товарів неналежної якості. Важливе значення серед них мають насамперед норми ЦК України та Закону України «Про захист прав споживачів».

У ЦК України ці відносини безпосередньо врегульовані, зокрема, статтею 708, в якій передбачено, що у разі виявлення покупцем протягом гарантійного або інших строків, встановлених обов'язковими для сторін правилами чи договором, недоліків, не застережених продавцем, або фальсифікації товару покупець має право за своїм вибором:

1) вимагати від продавця або виготовлювача безоплатного усунення недоліків товару або відшкодування витрат, здійснених покупцем чи третьою особою, на їх виправлення; 2) вимагати від продавця або виготовлювача заміни товару на ана-

логічний товар належної якості або на такий самий товар іншої моделі з відповідним перерахунком у разі різниці в ціні; 3) вимагати від продавця або виготовлювача відповідного зменшення ціни; 4) відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми.

Аналіз змісту наведеної статті дає підстави для багатьох змістовних, у тому числі критичних, застережень.

Насамперед зазначимо, що реалізація покупцем перерахованих чотирьох вимог має кілька правових особливостей. *По-перше*, їх застосування можливе за наявності недоліків або фальсифікації товару. *По-друге*, зазначені вади товару мають бути виявлені покупцем в межах гарантійного або інших встановлених обов'язковими для сторін правилами чи договором. *По-третьє*, вади товару не повинні бути застережені продавцем при укладенні договору купівлі-продажу. *По-четверте*, покупець може на власний розсуд обрати будь-яку з перерахованих вимог або навіть кілька одночасно і пред'явити їх продавцю.

Для того щоб дати правову характеристику наданим покупцю правам у разі придбання ним товару з вадами, необхідно співставити їх з правами, встановленими загальними правилами в ст. 678 ЦК, яка визначила правові наслідки передання покупцю товару неналежної якості.

Між тим, ст. 678 ЦК, яка визначає правові наслідки передання товару неналежної якості за загальним договором купівлі-продажу, не ставить можливість задоволення вимог покупця в залежність від поінформованості його продавцем про наявність недоліків у товару. Відтак можна стверджувати, що права споживачів, які придбали товар неналежної якості за договором роздрібною купівлі-продажу, одержали нижчий ступінь захищеності в цій частині, ніж покупці за загальними правилами ЦК, що суперечить принципам споживчого права, яке встановлює підвищені гарантії захисту прав споживача-громадянина як слабкої сторони в договорі роздрібною купівлі-продажу.

Можливо, на формування законодавцями редакції ст. 708 ЦК України вплинув зміст ст. 234 ЦК УРСР, в якій було записано, що покупець, якому продано річ неналежної якості, якщо її недоліки не були застережені продавцем, вправі за своїм вибором вимагати: а) або заміни речі, визначеної в договорі родовими ознаками, річчю належної якості; б) або відповідного зменшення купівельної ціни; в) або безоплатного усунення недоліків речі продавцем чи відшкодування витрат покупця на їх виправлення; г) або розірвання договору з відшкодуванням покупцеві збитків. Якщо дійсно розробники проекту ЦК України та законодавці в основу змісту ст. 708 ЦК України заклали окремі норми ст. 234 ЦК УРСР, то, на наш погляд, вони не врахували того, що ст. 234 була розрахована на регулювання усіх відносин, пов'язаних з продажем товару (речі) неналежної якості, а також того, що за ч. 2 ст. 234 здійснення цих прав особою, яка купила річ у роздрібному торговельному підприємстві, мала визначатися в порядку, встановленому Радою Міністрів УРСР. Між тим, Правила про порядок обміну промислових товарів, які куплені в роздрібній торговельній мережі, затверджені наказом Міністерства торгівлі УРСР від 27.09.1966 р., не ставили можливість реалізації покупцем своїх прав у разі продажу йому речі неналежної якості в залежність від застереження продавцем недоліків проданої речі.

Цю проблему міг би вирішити Закон

України «Про захист прав споживачів». Однак насправді цього не відбулося, про що свідчить наступне.

Права споживача (покупця), що придбав товар неналежної якості, на який встановлено гарантійний строк, дещо по-іншому визначаються у Законі України «Про захист прав споживачів». Відповідно до ст. 8 зазначеного Закону у разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку недоліків споживач, у порядку та у строки, що встановлені законодавством, має право вимагати:

- 1) пропорційного зменшення ціни;
- 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
- 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

У разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку істотних недоліків, які виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач, у порядку та у строки, що встановлені законодавством і на підставі обов'язкових для сторін правил чи договору, має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника:

- 1) розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми;
- 2) вимагати заміни товару на такий самий товар або на аналогічний, з числа наявних у продавця (виробника), товар.

Таким чином, Закон України «Про захист прав споживачів» надає право споживачеві звертатися з перерахованими в ст. 8 вимогами залежно від істотності недоліків товару, що відповідає положенням ст. 678, але не відповідає положенням ст. 708 ЦК України.

В юридичній літературі на ці суперечності вже зверталася увага. Зокрема про те, що в Законі України «Про захист прав споживачів» помилково були закладені відповідні положення ст. 678 ЦК України, розрахованої на регулювання загального договору купівлі-продажу, і було запропоновано при вирішенні спорів, пов'язаних із придбанням споживачами товару неналежної якості керуватися нормами ст. 708 ЦК України, а не нормами ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» [1]. Такі пропозиції заслуговують на наукову підтримку,

але з певними доповненнями. *По-перше*, застосовувати необхідно всі положення ст. 708 ЦК, за винятком положення, яке ставить можливість реалізації покупцем перерахованих у ній вимог у залежність від застережень продавця про вади товару, адже відповідно до ст. 6 Закону України «Про захист прав споживачів» продавець зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості. Зрозуміло, що сказане не повинно стосуватися комісійних торговельних підприємств, через які можуть реалізовуватися товари, що вже були у вжитку або з інших причин мають певні вади.

По-друге, сформульовані щодо цього питання наукові висновки не зможуть запобігти хибному формуванню судової практики. Відтак необхідні законодавчі зміни як ст. 708 ЦК, так і ст. 8 Закону. Зокрема з ч. 2 ст. 708 необхідно вилучити положення про здійснення покупцем перерахованих у ній прав залежно від його поінформованості про вади товару, а положення ст. 8 Закону в частині переліку вимог, з якими споживач у разі придбання товару неналежної якості має право звернутися до продавця, викласти у редакції норм ч. 1 ст. 708 ЦК, які не ставлять реалізацію покупцем прав у залежність від істотності недоліків товару.

Викладеними критичними зауваженнями щодо змісту ст. 708 ЦК та ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» не вичерпується їх структурна побудова. Вони містять також істотну прогалину, оскільки взагалі не передбачають права покупця товару неналежної якості на відшкодування збитків, завданих таким товаром. Звичайно, можна погодитися з тими авторами, які вважають, що в подібних ситуаціях споживачі мають право звертатися з позовом про відшкодування збитків, посиляючись на загальні норми зобов'язального права, які встановлюють загальне правило про відшкодування збитків та моральної шкоди за порушення зобов'язання [2]. Однак відсутність у зазначених ситуаціях безпосередньої норми про відшкодування збитків за продаж товару неналежної якості може давати підстави для сумнівів у правомірності задоволення таких вимог, адже той же Закон України «Про захист прав споживачів» за інші

порушення передбачає можливість відшкодування збитків, наприклад, відшкодування збитків продавцю, яких він зазнав у зв'язку із задоволенням вимог споживача (ч. 12 ст. 8), відшкодування шкоди (збитків), завданих дефектною чи фальсифікованою продукцією (ст. 4), відшкодування збитків споживачу у разі виявлення недоліків у виконаній роботі (п. 3 ст. 9). Отже, можна відзначити наявність вибіркового підходу законодавця до нормативного закріплення за споживачем (покупцем) права на відшкодування збитків, заподіяних товаром неналежної якості.

Для обґрунтування необхідності вирішення даної проблеми доцільно також звернутися до законодавчого досвіду радянського періоду. Наприклад, у ст. 234 ЦК УРСР передбачалася пряма норма, за якою покупець у разі продажу йому речі неналежної якості мав право, зокрема, на розірвання договору з відшкодуванням покупцеві збитків. Тому, враховуючи наявність такого законодавчого досвіду та відсутність послідовності у закріпленні права споживача на відшкодування збитків, було б доцільно у ст. 708 ЦК України та у ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» внести загальну норму про те, що споживач, якому завдані збитки придбанням товару неналежної якості, має право на відшкодування збитків.

У такої ідеї можуть бути противники, які мають право посилалися на ст. 711 ЦК, первісна редакція якої передбачала, що шкода, завдана майну покупця, та шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю у зв'язку з придбанням товару неналежної якості, відшкодовується продавцем або виготовлювачем товару відповідно до положень глави 82 ЦК. Однак у такій ситуації наразі зауважимо, що ст. 708 і ст. 711 ЦК регулюють різні відносини, які виникають з різних юридичних фактів, адже перша визначає права споживача, обумовлені самим фактом придбання товару неналежної якості, а друга — відносини, пов'язані з фактом заподіяння шкоди покупцю таким товаром.

Норми ст. 711 спрямовані на забезпечення права покупців на безпечну продукцію, передбаченого ст. 4 Закону

України «Про захист прав споживачів». Насамперед варто звернути увагу на те, що до цієї статті, інших статей ЦК (268, 1209, 1210, 1211) були внесені істотні зміни Законом України від 19.05.2011 р. «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції (далі — Закон від 19.05.2011 р.), яким ЦК також був доповнений новою статтею — 1211¹. Внаслідок внесення змін ст. 711 одержала назву «Відповідальність за шкоду, завдану внаслідок недоліків товару» і була викладена у наступній редакції: «Шкода, завдана майну покупця, та шкода завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю у зв'язку з придбанням товару, що має недолік, відшкодовується продавцем або виготовлювачем товару відповідно до положень глави 82 цього Кодексу».

Таким чином, за наведеною нормою обов'язок щодо відшкодування такої шкоди міг бути покладений на продавця або на виготовлювача за вибором потерпілої особи, що прямо передбачалося в ч. 1 ст. 1210 ЦК в її первісній редакції.

У ст. 1209 ЦК закріплювалися підстави відповідальності та звільнення від неї продавців, виготовлювачів товару, виконавців робіт (послуг) за шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних або інших недоліків товарів (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них. Цією статтею було передбачено, що, по-перше, відшкодування шкоди не залежить від їхньої вини, а також від факту перебування чи не перебування потерпілого з зазначеними особами у договірних відносинах, по-друге, продавець, виготовлювач товару, виконавець робіт (послуг) звільняються від відшкодування шкоди, якщо вони доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або порушення потерпілим правил користування або зберігання товару (результату робіт, послуг).

У Законі України «Про захист прав споживачів» (у редакції 2005 р.) також містилися норми, які визначали правові засади майнової відповідальності за шкоду, завдану дефектною продукцією або продукцією неналежної якості. Так,

у ст. 16 Закону України «Про захист прав споживачів», як і в ст. 1210 ЦК, закріплювалося право потерпілого споживача вимагати відшкодування завданої шкоди протягом установленого строку служби (строку придатності), а якщо такий не встановлено — протягом десяти років із дати введення в обіг такої продукції її виробником. При цьому на такого споживача покладено обов'язок довести: 1) наявність шкоди; 2) наявність дефекту в продукції; 3) наявність причинно-наслідкового зв'язку між такою шкодою та дефектом.

Незважаючи на наявність певних вад у законодавстві про захист прав споживачів на момент прийняття Закону від 19.05.2011 р. (зокрема певні труднощі виникали у тлумаченні термінів щодо визнання вад об'єкта споживчого правовідношення, наприклад: «недоліки товарів, робіт та послуг»; «дефектна продукція»; «продукція неналежної якості»; «неналежна якість») в юридичній науці загалом вважався досить оптимальним механізм захисту прав споживачів, який знаходив адекватне застосування у судовій практиці, правові позиції якої були у свій час відображені у постанові Пленуму ВСУ від 12.04.1996 р. «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів», які можуть враховуватися і нині, але з урахуванням того, що ця постанова базувалася на нормах ЦК УРСР 1963 р. та Законі України «Про захист прав споживачів» у редакції за станом на момент прийняття постанови.

В оновленій редакції ст. 711 можна виділити кілька новел порівняно з її первісною редакцією. *По-перше*, встановлюється відповідальність за шкоду, завдану у зв'язку з придбанням товару, що має *недолік*, а за первісною редакцією цієї статті передбачалася відповідальність за шкоду, завдану у зв'язку з придбанням товару *неналежної якості*. *По-друге*, в новій редакції ст. 711 відсутнє застереження про відшкодування завданої шкоди продавцем або виготовлювачем товару. Відзначені новели не можна оцінювати однозначно позитивно з наступних міркувань. Так, вилучення із ст. 711 застереження про можливість

відшкодування шкоди за вибором споживача продавцем або виготовлювачем фактично звузило коло відповідальних за шкоду суб'єктів і водночас погіршило становище споживача, адже відповідно до іншої також оновленої ст. 1210 ЦК (ч. 1), за загальним правилом, відшкодувати шкоду, завдану внаслідок недоліків товару, що є нерухомим майном, має виготовлювач товару, а шкоду, завдану внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна (включаючи електроенергію), зобов'язаний виготовлювач товару або інша особа, визначена відповідно до закону. Так чи інакше, у законі від 19.05.2011 р. відсутня будь-яка згадка про можливість відповідальності продавця. За таких обставин найбільш незахищеними виявляються покупці (споживачі), яким шкода, завдана внаслідок недоліків придбаного у продавця імпортованого товару, виготовлювач якого може бути невідомий або може мати місцезнаходження в іншій країні. Звичайно ж за таких обставин споживачу вкрай важко, а в багатьох випадках і неможливо буде фізично і матеріально захищати свої порушені права.

Законом від 19.05.2011 р. вперше введено розмежування відповідальності за шкоду, завдану недоліками нерухомого і рухомого майна, але зроблено це досить невдало і суперечливо. Можна також зазначити, що відповідальність за шкоду, завдану недоліками нерухомого майна, не може ґрунтуватися на нормах про роздрібну торгівлю, адже фізичні особи набувають нерухомість у власність на підставі загального договору купівлі-продажу, інвестиційних, підрядних та інших договорів.

В юридичній літературі вперше звернув увагу на перераховані та інші вади Закону від 19.05.2011 р. В. Д. Примака, і цілком обґрунтовано зробив висновок про те, що його положення (відповідно, і внесені ним зміни до ЦК) суперечать рішенням КСУ від 10.11.2011 р., звужують обсяг прав споживачів-громадян, позбавляють потерпілого можливості обирати суб'єкта відповідальності з-поміж як виробника, так і продавця, запрова-

джують низку абсолютно необґрунтованих підстав для звільнення виробників рухомих речей від відповідальності, створюють нові колізії і прогалини у нормативній регламентації, а врешті, і руйнують цілісність системи правового регулювання відповідної сфери цивільних відносин [3]. Власне, перелік цих законодавчих вад можна продовжити. Наприклад, фактично беззмстовним для практичного застосування виявився текст нововведеної ст. 1211¹ ЦК, яка передбачає, що особливості відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію, встановлюється законом. Тобто дана стаття містить відсилочну норму до невідомого закону.

Законом від 19.05.2011 р. внесені також зміни до ст. 16 Закону України «Про захист прав споживачів», внаслідок яких п. 1 було викладено у новій редакції, а пункти 2—5 вилучені з цієї статті. Відтак, у ч. 1 ст. 16 Закону в оновленій редакції записано, що «шкода, завдана внаслідок недоліків продукції (дефекту продукції), відшкодується відповідно до закону». З наведеної норми вбачається, що у даному випадку терміни «недолік» і «дефект» вживаються в тотожному значенні. Відповідно ж до ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» (п. 15) під недоліком необхідно розуміти будь-яку невідповідність продукції вимогам нормативно-правових актів і нормативних документів, умовам договорів або вимогам, що пред'являються до неї, а також інформації про продукцію, наданій виробником (виконавцем, продавцем).

Внаслідок внесення таких змін, норми статей 4, 16 Закону України «Про захист прав споживачів» виявилися позбавленими будь-якого реального механізму захисту прав споживачів, яким завдано шкоду внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

Не можна також не звернути уваги на те, що розробники зазначеного Закону ввели до статей 711, 1209, 1210, 1211 поняття «недолік товару (робіт, послуг)»,

але не врахували змісту інших статей ЦК, в яких вживається поняття «неналежа якість товару, робіт» (статті 678, 708, 858), що також не сприятиме однаковому застосуванню цивільного законодавства. Зазначені та інші вади За-

кону України від 19.05.2011 р. є такими істотними і дискримінаційними для споживачів, що дають підстави вести мову лише про його повне скасування, а не вдосконалення.

ПРИМІТКИ

1. Дзера О. В. Договір роздрібної купівлі-продажу / О. В. Дзера, І. О. Дзера // Договірне право України. Особлива частина / за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — С. 79—96.

2. Подколзін І. Загальні засади відшкодування збитків за цивільним законодавством України / І. Подколзін // Юридична Україна. — 2007. — № 12. — С. 38—43.

3. Примак В. Системні вади законодавства про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг / В. Примак // Юридична Україна. — 2012. — № 7. — С. 57—65.

Егоричева Олеся. Правовые последствия продажи товаров ненадлежащего качества по законодательству о защите прав потребителей.

В статье автор анализирует положения ГК Украины и Закона Украины «О защите прав потребителей», которые определяют права потребителя в случае приобретения им в розничной торговой сети товара ненадлежащего качества, а также Закона Украины «Об ответственности за вред, причиненный вследствие дефекта в продукции». Обнаружены противоречия и пробелы в законодательстве, регулирующем эти отношения. Изложены правовые позиции относительно необходимости неотложных изменений с целью повышения гарантий защиты прав потребителей в соответствии с требованиями Конституции Украины.

Ключевые слова: потребитель, ненадлежащее качество, дефектная продукция, ответственность.

Egorycheva Olesya. The legal consequences of selling goods of inadequate quality for the legislation on consumer protection.

The author analyzes the provisions of the Civil code of Ukraine and the Law of Ukraine «On protection of consumer rights» that define the rights of the consumer in the event of the acquisition product of inadequate quality in retail network, as well as the Law of Ukraine «On the liability for damages caused as a result of a defect in the product.» Found contradictions and gaps in the legislation governing the relationship. Set out the legal position regarding the need for urgent changes to improve safeguards for the protection of consumers' rights in accordance with the Constitution of Ukraine.

Key words: consumer, inadequate quality, defective products liability.